

A magyar református lelkészeket ért sérelmek a csehszlovák uralom húsz évében

HARSÁNYI BÉLA

Absztrakt

A tanulmány kifejezetten a református lelkészek korabeli helyzetére koncentrálva mutatja be az olvasó számára a címben említett kor vészterhes, és az egész magyarság számára sorsfordító és nehéz időszakát. Azt, hogy mik voltak azok az egzisztenciális, ugyanakkor ezzel szoros összefüggésben hitvallásbeli és nemzetiségi nehézségek és kihívások, amelyekkel az idegen államhatalom részéről a református lelkészeknek szembe kellett nézniük. Hogyan próbálták a csehszlovák állami szervek a maguk pénzügyi és törvényi lehetőségeivel választásra kényszeríteni a református lelkészeket az anyagi megélhetés, és a nemzethűség valamint az egyházukhoz való hűség között. Milyen gazdasági és törvényi sérelmeket és hátratételeket kellett a lelkészeknek elszenvedniük az állampolgársági törvény és a kongruatörvény következményeként. Milyen sérelmes eljárásokat alkalmaztak a református lelkészekkel szemben, úgymint az államsegélyek megvonása, az országból való kiutasítás vagy éppen fegyelmi eljárások kezdeményezése. Kísérletet tesz továbbá a tanulmány arra is, hogy bemutasson néhány konkrét esetet azok közül a személyes meghurcoltatások közül, amelyek a református lelkészeket 1938 folyamán tömegével érték a csehszlovák hadsereg részéről. Bár a sérelmek felsorolása nem lehet teljes, nagy vonalakban mégis megismerkedhetünk az érintett lelkészek kálváriájával, és tisztelettel, megbecsüléssel állapíthatjuk meg róluk, hogy nem hagyták magukat megvesztegetni, a legtöbben kezdettől fogva felismerték a ravaszul felállított csapdákat, és ha kellett, inkább választották a szegénységet, sínylődést, mint magyar népük és református egyházuk elárulását.

1. Bevezetés

Ha a református egyház 20. századi sérelmei, szenvedései kerülnek szóba, akkor általában azonnal kommunizmus áldozataira, a Gulágra hurcolt lelkészekre, a bezárt, és gabonaraktárrá átalakított templomokra gondolunk, ami természetesen érthető és jogos. Kevésszer jut eszünkbe a 20-30-as évek anyaországuktól elszakított református gyülekezeteinek és lelkészeinek a sorsa. Pedig talán nem túlzás azt mondani, hogy ekkor zajlott a „bemelegítés”, ezek az évek készítették elő az utat, és ágyaztak meg a későbbi szörnyűségeknek. Nem kétséges, hogy 1919 és 1939 között a felvidéki és kárpátaljai református egyháznak, és lelkészeinek, mint a magyarság egyik fő képviselőinek, a csehszlovák államhatalom és a kü-

lönböző hivatalok részéről igen sok sérelmet kellett elszenvedniük. Ez az adott körülmények között talán még akkor is így lett volna, ha egyébként az újdonsült állam hivatalos képviselői és bürokratái a lehetséges legnagyobb előzékenységgel, empátiával, és jóindulattal viseltettek volna a magyarok iránt, azonban, mint bizonyára sejtjük, nem így viseltettek. A magyar református lelkészek kezdettől fogva a legsúlyosabb hátrátételeket, atrocitásokat, hátrányos megkülönböztetést szenvedték el ebben az időszakban. Ezeknek egy része az állami rendszerszintű magyarokkal szembeni negatív diszkrimináción alapult, egy másik része a csehszlovák kormányzatnak közismerten baloldali, liberális és egyházellenes világnézetén, harmadik része pedig egyszerűen „csak” a helyi állami hivatalnokok, köztisztviselők, végrehajtó hatalmi szervek csehszlovák sovinizmusán.

2. *Sérelmes törvények*

2.1. Az állampolgársági törvény

A magyarellenesség fő megtestesülése a csehszlovák állampolgárság, és az ezzel nyilván automatikusan együtt járó alapvető jogok és juttatások igen szűkkeblű és szűkmarkú megítélésében jelent meg. Bár a Társult Főhatalmak és Csehszlovákia között létrejött Saint-Germain-en-Laye-i szerződés, mely Csehszlovákia függetlenségéről, és a kisebbségek védelméről szólt, a 3. cikkelyben még leszögezte, hogy Csehszlovákia mindenemű alakítás nélkül csehszlovák állampolgárként ismeri el mindazokat a magyar és egyéb állampolgárokat, akiknek lakóhelyük vagy községi illetőségük a szerződés megkötésének idején Csehszlovákiának ítélt területen van¹, az 1920. évi 236. számú csehszlovák állampolgársági törvény ebből a jogból már kizárja azokat a személyeket, akik 1910. január 1-je után jutottak községi illetőséghez valamely Csehszlovákiához tartozó településen. Tekintettel arra a körülményre, hogy az ezer éven át egy állam területén élt magyarság egy jelentős része, különösen a középosztály, állami- és megyei tisztségviselők, katonatisztek, tanítók, lelképásztorok, vasutasok, postások, hivataluknál fogva állandó mozgásban voltak az ország területén, el lehet képzelni, hogy hirtelen több ezerre ugrott az állampolgárság nélküliek száma a magyarság körében, amely együtt járt nem csak anyagi existenciájuk elvesztésével, hanem az állam területéről való kiutasítás veszélyével is. A helyzet 1923-ban még súlyosabbá lett, hiszen a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság egy az előbb említett törvényre vonatkozó téves értelmezése folytán olyan határozatot adott ki, hogy a régi magyar joggyakorlattal ellentétben községi illetőséget nem lehet hallgatólagosan szerezni, csak személyes folyamodvány útján. A magyar

¹ FEDINEC, Cs.: Iratok a Kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok, Somorja-Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004., 55.

jogértelmezés ugyanis az volt, hogy az a személy, aki négy éven keresztül egy községben lakik, és ez alatt legalább egyszer is hozzájárult a község anyagi terheihöz, az automatikusan megszerezte a községi illetőséget. A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságnak ez a határozata tehát újra csak sok ezerrel megemelte a hontalanok számát, hiszen sokan teljesen jóhiszeműen abban a tudatban éltek addig, hogy mivel 1910. január 1-je előtt már legalább négy évet éltek adott községükben, bár nem folyamodtak községi illetőségért, automatikusan megilleti őket az állampolgárság. Ilyen esetekben a hatóságok annak igazolását kívánták az illetőtől, hogy ők, vagy jogelődjük 1871. június 10-én Csehszlovákiához csatolt településen bírtak illetőséggel. Ha ez nem így volt, akkor akármilyen hosszú ideje élt is az illető az adott területen, nem ismerték el állampolgárságát. A református lelkészek ezen körülmények között tömegesen veszítették el állampolgárságukat, aminek következtében nem kaptak államsegélyt, és folyamatos végzálásnak voltak kitéve a csehszlovák hatóságok részéről, sokakat pedig ki is utasítottak az országból. A helyzeten kicsit javított az 1926-ban elfogadott Lex Derer-Szent-Ivány, amely a törvényben meghatározott záros határidőn belül lehetőséget adott az állampolgárságért folyamodni mindenkinek, aki 1906. január 1-je óta a Csehszlovákiához csatolt volt magyar területeken lakott, és folyamodványának kedvező elintézése nem ütközött semmilyen törvényi, vagy állambiztonsági akadályba. A törvény kimondta még, hogy ezeknek a személyeknek az állampolgárság visszamenőlegesen, azaz 1918. október 28-tól számítandó be.² Természetesen ez a törvény nem oldotta meg a hontalan magyarok tömegeinek a kérdését. Nagyon sok lelkész még ezzel a lehetőséggel sem tudott élni, és így igen nyomorúságos körülmények között, csupán a kevéske helyi, gyülekezeti javadalmára támaszkodva kellett eltartania általában népes családját.³

2.2. A kongruatörvény

Az egyházellenesség területén Csehszlovákia egész Európában igen előkelő helyen állt. Büszkén hirdette magáról liberális világnézetét, és már nagyon korán lehetővé tette állampolgárai számára a felekezeten kívüliiséget.⁴ Sok egyéb jelenség mellett az államnak ez az egyházellenessége az 1926. évi kongruatörvényben öltött testet. Az 1926. évi 122-es számú törvényhez már a megjelenése előtt nagy reményeket fűztek a lelkészek, hiszen anyagi helyzetük javulásának ígéretét látták benne. Szomorúan

² DOBOSSY, I.: A felvidéki magyarság jogi helyzete a Csehszlovák Köztársaságban, in: Csatár István–Ölvedi János (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*, Budapest, Mahr Ottó és Társa „Rákóczi” Könykiadó Vállalata, 1939, 66–72. 69-70.

³ Tiszáninzeni Református Egyházkerület Levéltára, PF-7, Idrányi Barna levele Czinke Istvánhoz, 1928. szeptember 25. (továbbiakban: TiREL)

⁴ NOSZKAY, Ö.: A magyar katolicizmus, in: Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938*, Budapest, Az Ország Útja kiadása, 1938, 7–14., 7-8; 11.

kellett tapasztalniuk, hogy a kormány még csak meg sem kérdezte sem a református, sem bármely más felekezet képviselőinek álláspontját a kérdésben, hanem önkényesen, és leértékelő módon szövegezte meg a törvényt.⁵ A lelkészek alapfizetését évi 9000 cseh koronában állapították meg, ami az elemi iskolai végzettségűek fizetésének felelt meg ekkor. Tehát ez volt az az összeg, amelyre legkevesebb kiegészítette az állam a gyülekezetektől kapott járandóságokat. Ehhez háromévenként 972 korona korpótlék is társult. A lelkészi fizetés összege ugyanakkor nem haladhatta meg a 19000 koronát. Ezen kívül a lelkészek igényelhettek neveltetési járulékot. Egy gyerek után 1224 koronát, több gyerek után 1800 koronát. A lelkészek gyülekezeti jövedelmébe a természetbeni szolgáltatások is beleszámítandók voltak, amiknek pénzbeli értékét a lelkész meghallgatása mellett az elsőfokú közigazgatási hatóságnak volt jogában megállapítani.⁶ Itt aztán gyakran komoly hátrányok érték a lelkészeket. Hiszen a legtöbb helyen akár fából, akár búzából csak a másod-harmadrendű minőségű szolgáltatást kapta a lelkész a gyülekezeti tagoktól, ám a fizetésébe már jó minőségűként, piaci áron számították bele. A gyülekezeti földek műveléséből bejövő jövedelmet az állam szintén igen gyakran magasra értékelte, holott nyilvánvaló volt, hogy a lelkész, szakértelem, idő, megfelelő eszközök híján sokkal kevesebb hasznot tudott megtermelni a földből, mint egy átlag gazda.⁷ Az ily módon túlságosan magasra felértékelt helyi jövedelem mellé a lelkészek sok helyen még ennek a nagyon szerényen megállapított kongruának is csak töredékét kapták meg.

3. Sérelmes eljárások

A református magyar lelkészeket érintő törvényi sérelmek rövid összefoglalása után térjünk rá egy sokkal szélesebb területre, a mindennapi jogalkalmazás során a különböző szintű hatóságoktól elszenvedett sérelmekre. Ezeknek száma természetesen igen magas. Még arra sem vállalkozhatunk, hogy a forrásokban megtalálható eseteket felsoroljuk. De nagy vonalakban összefoglaljuk őket.

3.1. A lelkészi fizetés, 1919-1920-as államsegély

A kezdeti időkben a lelkészek életét Pozsonytól Técsőig leginkább a hatalmas méreteket öltő szegénység, nincstelenség, lerongyolódás nehezítette meg. A hatalmas infláció, mindenféle állami juttatásnak, támogatásnak éveken keresztül hiánya, a gyülekezetek anyagi helyzetének drasztikus romlása mind hozzájárult a lelkészek rossz anyagi helyzetéhez. Sedivy László nyitrai missziói lelkész például 1920 júliusában arról panaszodik püspökének, hogy csak a tehetősebb rokonok, családtagok

⁵ PÉTER, M.: Testvéri szó, in: *Református Egyház és Iskola* 6 (1926. március 28.), 8–9.

⁶ A kongrua törvény, in: *Református Egyház és Iskola* 6 (1926. július 11.), 2–4.

⁷ PÉTER, M.: Pár szó az ungi határozathoz, in: *Református Egyház és Iskola* 6 (1926. szeptember 5.), 1–3.

segítségének köszönheti, hogy neki és népes családjának eddig még nem kellett éheznie, és valamilyen sürgős külföldi, vagy kerületi segély után érdeklődik.⁸ A Beregi Református Egyházmegye 1920 novemberi közgyűlésén pedig az hangzik el, hogy 1919 tavasza óta egy-két kivételt leszámítva, gyakorlatilag az egyházmegye egész lelkészi kara mindössze az egyházközségek számukra biztosított termőföldjeiből él.⁹ Nagyon jellemző megnyilvánulás volt az, amikor egy 1922 novemberi beregi egyházmegyei közgyűlésen a lelkészcsaládok helyzetét a következő jelzős szerkezettel jellemezték: „irtóztató nyomor”.¹⁰ A beregi egyházmegyéhez hasonló állapotokról számolnak be ebből az időszakból az ungi egyházmegye, és az összes többi elszakadt területre került egyházmegye, lelkészei is.¹¹ Különösen sérelmesnek, és aggályosnak tartották, hogy tudniillik az összes többi felekezet behivatalnokai megkapták az államfordulat kezdetétől számítottan államsegélyeiket, csak éppen a túlnyomó többségében magyarokból álló református egyház lelkészei és tanítói nem. Természetesen a református egyetemes konvent sem hagyhatta szó nélkül a lelkészek államsegélyeinek, teljes jövedelemnélküliségének állapotát, és éveken keresztül követelte memorandumokban, levelekben és minden lehetséges módon az államhatalom különböző szintű képviselőitől az 1919-1920-as évekre a lelkészeknek járó államsegély kifizetését.¹² Ezt azonban a csehszlovák hatóságok előbb különböző jogi akadályokra hivatkozva, majd miután az egyházi tényezők azokat tételesen megcáfolták¹³, a kérelmeket, feliratokat egyszerűen figyelmen kívül hagyva, nagyrészt soha nem utalták ki a református lelkészeknek.

3.2. Kiutasítások a köztársaság területéről

Azok a személyek, köztük nagyon sok református lelkész, akik nem feleltek meg az állampolgárság éppen aktuálisan elvárt követelményeinek, és ráadásul még valami módon az államellenesség gyanújába is keveredtek, nagyon könnyen azon kaphatták magukat, hogy az ország területéről való zsupáni kiutasító végzést kézbesítették számukra. Ilyen volt Szutor

⁸ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, (továbbiakban: *TiREL*) I. 27. b. 8, Sedivy László levele Németh Istvánhoz, 1920. július 9.

⁹ SÜTŐ, Á. (szerk.): A Beregi Református Egyházmegye Közgyűlésének jegyzőkönyve, 1920. november 25. 2. szám.

¹⁰ A Beregi Református Egyházmegye közgyűlése in: Református Egyház és Iskola (2. évf. 50. sz.), 1922. december 10, 205.

¹¹ PATAKY, P. (szerk.): Az Ungi Református Egyházmegye Közgyűlésének jegyzőkönyve, 1920. október 12. 5. szám.

¹² *TiREL*, PF-50, A Szlovenszkói Tiszáninenni és Dunáninenni Egyházkerületek közös memoranduma a Csehszlovák Köztársaság elnökéhez, 1920. szeptember 8.

¹³ *TiREL*, PF-50, A Szlovenszkói Református Egyetemes Egyház Konventjének levele a Csehszlovák Köztársaság népművelődési és vallásügyi miniszteréhez, 1922. május 17.

Jenő beregszászi lelkész¹⁴, Illyés István csonkapapi lelkész¹⁵, Molnár Ferenc asztélyi lelkész¹⁶, Sipos Imre csepei lelkész¹⁷, Rátz Miklós badalói lelkész¹⁸ és még sokan mások. A végzésben ki egy, ki harminc napot kapott a köztársaság területének elhagyására, Szutor Jenőnek még azt is megszabták, hogy melyik nap, hány órai vonattal kell távoznia. Fellebbezésre három napot kaptak az illetők, azonban sok értelme nem volt ezeknek, a felettes hatóságok általában helybenhagyták a zsupáni hivatal határozatát. Meg kell ugyanakkor jegyezzük, hogy a kiutasított lelkészek közül nagyon sok, néhány hónap távollét után, egyelőre ismeretlen eljárás és kapcsolatok révén, mégis visszatérhetett gyülekezetébe.

3.3. Fegyelmi eljárások kezdeményezése

Akiket a csehszlovák hatóságok nem utasítottak ki az országból, mert nem volt olyan súlyú a vétség, amivel vádolták őket, hogy ezt indokolta volna, vagy mert csehszlovák állampolgársággal rendelkeztek, azok ellen fegyelmi eljárásokat kezdeményeztek egyházfőhatóságuknál. A kongruát és mindenféle állami juttatást ilyenkor a legtöbb esetben természetesen azonnal, még a vád bebizonyosodása előtt beszüntették. A vélt vagy valós nemzetiségi sérelmekre ebben az időben nyilván ki is voltak hegyezve a hatóságok, és mint korábban már utaltunk rá, a reformátusságban egyébként is a magyar irredentizmus és revizionizmus fészket látták. Sok lelkészt, mint iskolaszéki elnököt, a járási tanfelügyelő fogott fegyelmi eljárás alá, mert nem tette ki Masaryk arcképét az egyházközségi iskolában, nem volt hajlandó eltávolítani a magyar állami jelképeket¹⁹, nem ünnepelt meg a gyerekekkel valamilyen állami ünnepet²⁰, vagy nem az államnyelven tanította az állami iskolába járó magyar református gyerekeknek a vallást.²¹

¹⁴ *TtREL*, I. 27. b. 8, Munkácsi Zsupáni Hivatal levele Szutor Jenőhöz, 1923. április 26.

¹⁵ *TtREL*, I. 27. b. 8, Munkácsi Zsupáni Hivatal levele Illyés Istvánhoz, 1923. június 16.

¹⁶ *TtREL*, I. 27. b. 8, Molnár Ferenc levele Bertók Bélához, 1924. január 25.

¹⁷ RÉZ, L.–SÖRÖS, B. (szerk.): Reformátusok naptára az 1924-dik szökőévre hivatalos egyházi névtárral, Rimaszombat, a Református Egyetemes Konvent Kiadása, 1923. 89.

¹⁸ *TtREL*, I. 22. a. 11, Rátz Miklós levele Bertók Bélához, 1933. április 7.

¹⁹ *TtREL*, I. 27. b. 8, Micura teljhatalmú miniszter levele a Dunáninzeni Református Egyházkerület Püspöki Hivatalához, 1922. február 4.

²⁰ *TtREL*, I. 27. b. 8, Podkarpatska Rus tanügyi referensének levele Biki Ferenchez, 1924. december 4.

²¹ SZABADI, I. (szerk.): Tiszántúli református lelkész-önéletrajzok 1942-1944. A Tiszántúli, Királyhágómelléki és Kárpátaljai Egyházkerületek lelkészeinek emlékezete I. kötet (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XVIII.), Debrecen-Nagyvárad, A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltárának

Szintén fegyelmet kezdeményeztek azok ellen, akik bármilyen mértékben részt vettek olyan mozgalmakban, eseményeken, rendezvényeken, amelyek a csehszlovák állam ellen irányultak.²² Kiss Ferenc gortvakisfaludi lelkész azzal hívta ki maga ellen a csehszlovák hatóságok haragját, hogy Feleden egy vendéglőben egy nagyobb társaságban elénekelték a magyar himnusz, és miután ezt követően gyalázó szavak hangoztak el a Csehszlovák Köztársaságra, Kiss ez ellen nem tiltakozott, hanem „azonosította magát” az elhangzó véleményekkel.²³ Büntetendő cselekménynek minősült a felvidéki magyarság sorsa, Magyarországtól való elszakadása feletti sajnálkozás és fájdalom szóbeli kifejezése is, mert ezt is államellenesnek titulálták.²⁴

Igen nagy hangsúlyt fektettek az állami szervek Csehszlovákia megalakulásának, Masaryk elnök születésnapjának, később pedig, egyéb kisebb állami jeles napoknak a kellő módon való megünneplésére, és arra, hogy a köztársaság templomaiban ezen alkalmakkor méltó ünnepi istentisztelet tartassék. Ez alól nem húzhatta ki magát a református egyház sem. Amennyiben egy-egy lelkész valamilyen okból ezt mégis elmulasztotta, számonkéréssel, az államellenesség vádjával, és ha nem sikerült megfelelő indokot felmutatnia mulasztására, kongrualetiltással kellett számolnia.²⁵ Természetesen nem maradhattak ki a prédikációk sem az államvédelmi kontroll alól. A Magyarországhoz való visszakíváncolás, az Anyaországgal való kapcsolattartás fontossága tiltott témák voltak, amelyekért szintén fegyelmi eljárás fenyegette a lelkészt.²⁶

Persze voltak indokoltnak tűnő esetek is, mint például Sallay Gyula nagyszelmenci lelkészé, aki 1921-ben azon mesterkedett, hogy felrobantsa a szürtei és csapi vasútállomások közötti hidat, hogy az akkori részleges mozgósítás alkalmával megakadályozza a csehszlovák katonaság felvonulását a magyar határhoz.²⁷ Az ügyvel kapcsolatban a források elmentmondásosak, mert az egyik szerint ténylegesen végre is hajtották a fenti összeesküvést, míg a másik szerint csak eltervezték, és készen álltak az akcióra, a parancs azonban végül nem érkezett meg Magyarországról.

közös kiadványa, 2016. 13.

²² *TtREL*, I. 27. b. 8, Podkarpatska Rus tanügyi referensének levele Szentimrey József espereshez, 1922. augusztus 12.

²³ *TtREL*, I. 27. b. 8, Az Iskola és Nemzetművelődési Minisztérium Referátusának levele Czinke Istvánhoz, 1923. szeptember 20.

²⁴ *TtREL*, I. 27. b. 8, Az Iskola és Nemzetművelődési Minisztérium Referátusának levele Czinke Istvánhoz, 1923. november 26.

²⁵ *TtREL*, I. 27. b. 8, Az Iskolai és Nemzetművelődési Minisztérium Referátusának levele Czinke Istvánhoz, 1924. április 14.

²⁶ *TtREL*, I. 27. b. 8, Az Iskolai és Nemzetművelési Minisztérium Referátusának levele Balogh Elemérhez, 1925. augusztus 11.

²⁷ *TtREL*, I. 27. b. 8, Iskolai és Nemzetművelődési Minisztérium Referátusának levele Czinke Istvánhoz, 1924. szeptember 4.

Az egyik beszervezett személy azonban három év múlva megharagudott a lelkészre és 1924-ben feljelentette. Természetesen azonnal házkutatást tartottak nála, és a kassai börtönbe kísérték. Mivel azonban a feljelentőn kívül senki más nem vallott ellene, 1925 márciusában szabadon engedték. Jellemző ebben az esetben is, hogy még a letartóztatása idején azonnal megvonták Sallaytól a csehszlovák állampolgárságot, és beszüntették minden állami járandóságát, hiába mentették azonban fel, ezeket már nem kapta vissza. Ebből is látható, hogy elveszteni nagyon könnyű volt ezeket már a pusztán gyanúsításra, visszaszerezni azonban nem volt egyszerű.²⁸

4. 1938 őszeének eseményei

Az eddig elmondott sérelmek bármilyen kellemetlenek, diszkriminatívak voltak is a református lelkészek életére, nem mérhetők ahhoz a kétségbeesett, tehetetlenségének dühét a civil lakosságon, és különösen a református lelkészekre, kitölteni kénytelen erőszakhullámhoz, amelyet 1938 őszen a csehszlovák katonaság vitt végbe. Nagyrészt Tárnok Gyula marcelházai lelkész gyűjtötte ezeket össze a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének megbízásából 1939-ben és 1940-ben a „Szürke könyv. Adattár az 1918-1938 években cseh megszállás alatt élő Felvidéki Református Egyház történetének megírásához” című munkájához.²⁹ Ezenkívül sok forrást rejt a témában Soós Béla, volt tiszántúli egyházkerületi levéltáros 1941-es kezdeményezésére, szintén a konvent által felkarolt és egyetemes egyházi szintre emelt életrajzgyűjtés, melyet a korabeli református lelkészekről kértek beküldeni.³⁰ Ebben a fejezetben, mint majd látni fogjuk, nem szükségeltetik különösebb magyarázó rész, ami világossá tenné, hogy hogyan és miért volt sérelmes az adott eljárás vagy történés egy-egy református lelkész életére. Elég világos lesz ez magától is.

4.1. Ujlaki Sándor

Ujlaki Sándor Bajánházán volt lelkész, amely települést azonban a bécsi döntés Szlovákiában hagyott. A bajánházai reformátusok ebbe semmiképpen sem tudtak belenyugodni, és mindent elkövettek azért, hogy határkiigazítás történjék a javukra. Ez persze felgerjesztette a csehszlovák hatóságok dühét a reformátusok, és különösen lelkészükhöz. Az első letartóztatási kísérlet 1938. november 11-én történt ellene, ekkor azonban a község lakossága még megvédte. November 24-én azonban már egy nagyobb csapat felfegyverzett katona jött érte, s otthonából elhurcolta. Lakárdba vitték, ahol egy éjszakán keresztül kihallgatták, majd Nagymihályba került, ahol a járásbíró hazaárulásért elítélte. Kilenc nap múlva azonban kicserélték a magyar hatóságokkal egy csehszlovák

²⁸ *TtREL*, I. 27. b. 8, Sallay Gyula levele Tárnok Gyulához, 1940. április 30.

²⁹ *TtREL*, I. 27. b. 8.

³⁰ *TtREL*, I. 8. d.

kémre. Kiutasították Szlovákiából, és áttették a határon. Felesége éjszaka szintén utána szökött a határon, nyilván nem is volt ajánlatos Szlovákiában maradnia. 1939. március 14-ig aztán egyik rokontól a másikig vándoroltak, sok segítséget kaptak Ravasz Lászlótól. 1939 márciusának közepén térhettek végül vissza gyülekezetükhöz Bajánházára.³¹

4.2. Kiss László

Kiss László mezővári lelkész szenvedései azzal kezdődtek, hogy túl korán várták és remélték a magyar felszabadító csapatok megérkezését. 1938. október 10-én ugyanis ismeretlenek felrobbantották a nagyborzsovai hidat. Ebből kifolyólag elterjedt a hír a községben, hogy 11-én már biztosan bejönnek a magyarok. A templomra, házakra kikerült a háromszínű nemzeti lobogó, és az emberek az utcán várták az érkezőket. Nem a magyarok jöttek azonban, hanem három csehszlovák tank, egy század katona, és nagyszámú csendőrség. Ők aztán a faluban nagy rajtaütést tartottak, hat személyt, köztük Kiss Lászlót, letartóztattak, és Borzsovára vittek. Borzsován folytatódott tovább a már mezőváriban megkezdett fenyegetés, kihallgatás, verés. Este 8 órakor elvitték őket Beregszászra a fogdába. Három napig tartották itt Kisst, majd elengedték, de nyugta nem volt, bujdokolnia kellett november 6-ig, a magyar katonák megérkezéséig.³²

4.3. Horváth Győző

Horváth Győző macsolai lelkészt 1938. október 30-án reggel ágyából riasztottak fel, és őrizetbe vették a körjegyzői lakás tanácstermében. Együtt őriztek vele még másik hét gecsei, csomai, macsolai, badalói lakost is. Először azt az információt kapták, hogy katonai törvényszék elé fogják őket állítani, de hogy miért, azt nem tudták meg. Később kiderült, hogy túszként fogták el őket. Kijelentették nekik, hogy az őrség az első gyanús mozdulatra fegyverhasználatra van feljogosítva. Nyolc napig tartották őket fogva a legegyszerűbb kényelmi eszközök, ágy, asztal, szék, nélkül. November 6-án aztán végre bevonultak a magyar csapatok Macsolára, és a túszoikat elengedve a csehszlovák csapatok visszavonultak.³³

4.4. Petneházy Gyula

1938. október 28-án éjszaka Mezőkaszonyban Petneházy Gyula lelkész lakását egy csehszlovák „terrorkülönítmény” vette körbe, és két órán keresztül házkutatást végeztek nála fegyvereket és bújtatott magyar kémeket keresve. Ilyesmit nem találtak, megtalálták azonban a Magyar Nemzeti Párt párttagsági könyvét, és ez már elég volt a számukra ürügynek arra, hogy megszállják mind a templomot, mind a parókiát. A parókia ablaka alá állított aknavetőkkal olyan vad lövöldözésbe kezdtek az éjszaka közepén, hogy másnap reggelre több helyen megrepedt a ház vályogfala, és az épület életveszélyessé vált, ezért Petneházy családjával együtt kiköltözött

³¹ *TtREL*, I. 27. b. 8, Ujlaki Sándor levele ismeretlenhez, é. n.

³² *TtREL*, I. 27. b. 8, Kiss László levele Nyitray Bélához, 1939. január.

³³ *TtREL*, I. 27. b. 8, Horváth Győző levele Nyitray Bélához, 1939. január 14.

onnan. Erre október 30-án, mint „banditát” letartóztatták, kihallgatása során az eszméletvesztésig verték és rugdosták. Még aznap tizenegy letartóztatott mezőkaszonnyal együtt Nagybégányba szállították. Ott előbb sötétzárkában, majd egy világosabb helyen tartották fogva napokig. Természetesen ez idő alatt is rengeteg fizikai és lelki terrort alkalmaztak ellenük. November 2-án Zápszonyba hurcolták át. Ekkorra azonban fizikai ereje, egészségének állóképessége úgy megromlott, hogy a katonák, hogy meg ne haljon, november 5-én innen hazaengedték.³⁴

4.5. Korláth Gyula

1938. október 11-én Fornos község mellett magyar szabadcsapatok ütköztek meg a csehszlovák haderővel. Október 13-án este négy bujdosó magyar katona jelent meg Korláth Gyula fornosi lelkész parókiáján, aki feleségével szállást és ételmezt nyújtott nekik pár éjszakára, majd a katonák továbbálltak egy másik falubeli gazda, Deresi István csűrjébe, ahol nagyobb biztonságban érezték magukat. Később ezt a négy katonát menekülés közben a csendőrök elfogták Gáton, és hosszú ideig tartó durva vallatás során bevallották, hogy kik voltak korábbi bújtatóik. Október 23-án jöttek el a csendőrök Korláthért és Deresiért. Kerepecre vitték őket a csendőrségre, ahol szembesítették őket Prém Józseffel, az egyik elfogott felkelővel, valamint erőszakos kihallgatásban részesültek. Másnap, október 24-én a munkácsi járásbírószág feltételesen szabadlábra helyezte Korláthot. Október 29-én azonban újra letartóztatták most már feleségével együtt, és az ungvári törvényszéki fogházba vitték őket. Itt voltak november 3-ig, amikor a politikai foglyokat szabadon bocsátották.³⁵

4.6. Bary Gyula és Hédervári Dezső

Amikor a Magyarországról beszivárgott önkéntes szabadcsapatok 1938. október 9-ről 10-re virradó éjszakán felrobbantották a Nagyborzsova és Bene közötti vasút egyik hídját, a csehek bosszúra szomjazva, október 10-én este letartóztatták a Beregszászból éppen hazaérkező Bary Gyula nagybereg-i esperes-lelkészt, és még vele együtt több közmegebecsülésnek örvendő falubelit, köztük Hédervári Dezső segédlelkészt. Mindegyiküket erősen megverték, majd Beregszászra, onnan pedig Ungvárra szállították a törvényszéki fogházba. A beregszászi államügyész végül ejtette Bary és néhány társa ellen a vádat, így október 20-án elengedték. Mivel azonban fülébe jutott, hogy a katonai hatóság óvást emelt szabadlábra helyezése ellen, előbb a kigyósi parókián, később a beregszászi egyházmegyei könyvtár egy belső szobájában bujkált. November 8-án abban a reményben tért haza Nagyberegre, hogy november 9-én megérkeznek a felszabadító honvédek. Másnap arról értesültek, hogy Nagyberegre csak 10-én történik meg a bevonulás. Ezen a napon vonult visszafelé a magyarok elől egy nagyobb tömeg csehszlovák katonaság, akik azonban egyszer csak néhány tankkal a község végéből visszafordultak, és azzal az ürügy-

³⁴ *TtREL*, I. 27. b. 8, Petneházy Gyula levele Nyitray Bélához, 1939. január 14.

³⁵ *TtREL*, I. 27. b. 8, Korláth Gyula levele Nyitray Bélához, 1939. január 23.

gyel, hogy valaki a faluból közéjük lőtt, nagy rajtaütést tartottak. Baryt is a község házára vitték, éppúgy, mint sok tekintélyes polgárt, köztük újra Hédervári Dezsőt. Újra megverték mindenkit, majd kettesével-hármasával összeláncolva őket, kivезették a község háza elé. Itt is folyamatosan verték őket, és magukkal hurcolták Makarjáig. Sokszor kényszerítették őket az úton, hogy a dombra felfelé vezető szakaszokat futólépésben tegyék meg. Makarján egy éjszakát az állami iskola egyik mellék helyiségében töltöttek, a melléjük állított goromba katonák kivégzésükre vonatkozó fenyegetései között. Másnap reggel hatukat hazabocsátották és már csak hatan, köztük Bary és Hédervári, folytatták az utat. Rabul ejtőik kijelentették, hogy ha útközben Nagyberegről bármilyen zavargásnak hírért vennék a csehszlovák csapatokkal szemben, mindnyájukat föbelövik. Miután ilyesmi nem történt, november 10-én délben őket is elbocsátották. Bary hazatérve szembesült azzal, hogy időközben a fent említett tankokkal a templomot és a tornyot összelövéldözték, a toronyóra egyik lapját kilőtték, az egyik harangot megcsorbították, az egyik ablak területét teljesen összeroncolták. Nála házkutatást végeztek, és minden mozdítható értéket elvittek. Hédervárinak hetekig kellett feküdnie a sok kegyetlenség miatt.³⁶

4.7. Pói József, Jármly Béla, Balla István, Nyitray Béla

A mai Beregszászi Járás Beregszásztól észak-nyugatra fekvő tájegységét, és az itt elhelyezkedő községeket nevezik Tóhátnak. Itt található többek közt Harangláb, Hetyen, Bótrágy és Bányú is. Ezen községek református lelkészeit Pói Józsefet (Harangláb), Jármly Bélát (Hetyen), Balla Istvánt (Bótrágy), Nyitray Bélát (Bányú) és velük még több más személyt is, 1938. október 31-nek estéjén karhatalommal és súlyos bántalmazások közepette letartóztatták, és a Beregsom mellett lévő cseh kolónián egy volt cseh telepes házában spájzába zárták be őket. Miután november 1-jén a rabok követelték, hogy vigyék őket bíróság elé, vagy hallgassák ki őket, amiből legalább megtudnák, hogy mi okból vannak fogságban, tájékoztatták őket arról, hogy ők túsok. Ha odahaza a falujukban bármiféle államellenes megmozdulás történik, és egyetlen csehszlovák katonának is baja esik, őket azonnal föbe lövik. Nyitray beszámol egy rettenetes éjszakájukról, amikor a bécsi döntést követően egy vad cseh katona rohant be hozzájuk, és azt kiabálta, hogy jönnek a civilek, mert megtudták, hogy itt tartják fogva a túsokat, de ha csak egy katona is meghal, akkor ő kézigránátot dob be a szobába és kivégzi őket. Ezután délután háromtól reggel hat óráig a foglyok nem hallottak mást, csak géppuskaropogást, ágyúdörgést. Közben pedig lemondtak az életükről, és könnyek között, imádkozva várták, mikor dobják be hozzájuk a gránátot. Végül is a magyar hadsereg bevonulásával mind a tizenkét rab sértetlenül kiszabadult a fogságból.³⁷

³⁶ *TiREL*, I. 27. b. 8, Bary Gyula levele Nyitray Bélához, 1939. június 20.

³⁷ *TiREL*, I. 27. b. 8, Nyitray Béla jelentése a tóháti református lelkészek sérelmeiről,

4.8. Körössy Sámuel

Körössy Sámuel hernádzsadányi lelkésznek és fiának másfél éven át tartó vizsgálati fogságáról zavarosak a források. Simon József abaúji esperes ugyanis azt írja róla, hogy 1935 szeptemberétől 1939 márciusáig tartott. Amellett, hogy ez jóval több, mint az említett másfél év, ez azért is lehetetlen, mert a magyar revízióra 1938 novemberében került sor, tehát legkésőbb ekkor ki kellett, hogy szabaduljon. Simon azonban szabadulásukkal kapcsolatban nem említi a magyarok bevonulását, tehát azt nem ez idézte elő. Ebből arra következtethetünk, hogy a fogság még a magyarok bevonulása előtt véget ért, tehát a Simon által megadott befejező dátum a helytelen. Mivel nem valószínű, hogy egyszerre elrontotta volna a befejező és a kezdő dátumot is, ezért a fogság kezdetének elfogadjuk 1935 szeptemberét. Ettől számítva a másfél évet pedig 1937 márciusát kapjuk meg. Körössy és fia valószínűleg ekkor szabadultak. Simon elmondása szerint a vizsgálati fogság célja egyedül az volt, hogy a Körössyt a másfél év alatt rendszeresen felkereső detektívek különböző nagy értékű ajándékok ígéretével próbálták rávenni arra, hogy egyházmegyei lelkészársairól kompromittáló adatokat szolgáltatasson. Simon tudni véli, hogy ennek semmi eredménye nem lett.³⁸

4.9. Nagy Á. Zoltán

Nagy Á. Zoltán körtvélyesi lelkészt a csehszlovák hatóságok 1938. augusztus 19-én tartóztatták le magyar kémekkel való érintkezés vádjával. Ungváron börtönözték be, ahol rettenetesen megkínózták és börtönéből csak a müncheni döntés után szabadult.³⁹

4.10. Samu István

Samu István alsó- és felsőbalogi református lelkész megpróbáltatásai anynyiban eltérnek a fentebb felsoroltakétól, hogy nem a bécsi döntéssel voltak kapcsolatosak, korábbra nyúlnak vissza, és a csehszlovák elnemzetlenítő politika elleni harc egy helyi vetületét képezik. Samu István 1936 januárjában foglalta el a lelkészi állást Alsó- és Felsőbalogon, ahol szomorúan tapasztalta, hogy a magyar református iskola helyett 45 magyar református diák a helyi szlovák nyelvű iskolába jár. Fél évi komoly felvilágosító munka után 1936 júniusára sikerült elérnie, hogy a 45 diákból 43 visszatért a gyülekezeti iskolába. A rimaszombati ügyészség hamarosan vádat emelt ellene állami iskola elleni izgatás címen, és el is marasztalták. Samu minden ítélet ellen fellebbezett, végül pedig perújítást kért, aminek következtében az ügy egy időre elsikkadt a bürokrácia útvesztőjében. Egy alkalommal azonban a gyülekezeti iskolában éppen látogatáson lévő szlovák körjegyző egy foltot fedezett fel Masaryk köztársasági elnök arcképén. Másnap újra csendőrök vitték kihallgatásra, és az

1939. július 26.

³⁸ *TtREL*, I. 27. b. 8, Simon József abaúji esperes beszámolója abaúji lelkészek csehek alatti szenvedéseiről, 1939. július 27.

³⁹ U.o.

ügy a feledi járásbíróság elé került a cseh állam elnökének képe bemocskolása címen. Újra bűnösnek találták és 1000 cseh korona büntetésre, valamint 3 napi elzárásra ítélték. Fellebbezés útján az ítéletet 500 cseh koronára és felfüggesztett elzárásra változtatták. Folyt ugyanakkor Samu ellen ugyanebből az ügyből kifolyólag egy másik eljárás is a rimaszombati állami ügyészségen állam elleni izgatás és címergyalázás vádjával. Ez azonban hosszú hónapokra elhúzódott. Közben, mivel 1937 nyarán a szlovák állami iskola tanítója újra agitációt kezdett a magyar református szülők között arra, hogy a következő tanévre gyermekeiket hozzájuk írassák be, Samu az iskolai év utolsó napján beszédet intézett a diákokhoz, és emlékeztette őket vallási és nemzetiségi kötelezettségeikre. Ezen beszédéért, két református magyar gyerek vallomása alapján újra állami iskola elleni izgatás vádjával fogták perbe. Egyik házkutatás a másikat érte, nála, követték, lehallgatták, közben újra felszínre jött ellene az állam elleni izgatás vádja is, és már-már felkészült a börtönbüntetésre, mikor egy kegyelmi rendeletnek köszönhetően az állam elleni izgatás vádját elejtették ellene. Az állami iskola elleni izgatás vádja alól pedig a Magyarországhoz való visszacsatolás által szabadult meg.⁴⁰

4.11. Zajdó László

Zajdó László előbb zsiپی, majd serkei lelkész, egy személyben élő kivonata volt a csehszlovákiai magyar református lelkészeket 1919 és 1939 között ért sérelmeknek. 1919-ben a cseh bevonulás és megszállás miatt volt többször is veszélyben az ő és családja élete. 1920-1921-ben magyar irredentizmus vádjával többször tartottak nála házkutatásokat, de nem találtak semmi terhelőt. 1934-ben bíróság elé állították egy beszéde miatt hazaárulás vádjával, de felmentették. 1936-ban pénzbüntetésre ítélték, mert a csehszlovák zászlót barna színű rúdral szegelte fel. Ilyen előzmények után 1938 októberében 46 magyar katona érkezett Serkébe, akiket a falu, mint felszabadítókat ünnepelt. Hamarosan egy több száz katonából és tankokból álló csehszlovák alakulat ezeket visszavonulásra kényszerítette. A falu bíróját és fiatalságát rettenetesen összeverték és bebörtönözték. Zajdót 50 szuronyos katona kíséretében vezették végig a falun és kijelentették, hogy mivel a református templom tornyában ki volt téve a magyar zászló, ezért agyonlövik. Varga János presbiter mentette meg az életét, aki azt vallotta, hogy nem a lelkész, hanem ő tűzte ki a magyar zászlót a magyar katonák parancsának engedelmességgel. Egy pár nappal később éjszaka két órakor verték fel a házat Zajdóéknál a katonák házkutatást tartva. Mivel nem találtak semmit, a harangozóval együtt áthurcolták Zajdót a templomba, és ott is mindent átkutattak. Bár itt sem találtak semmit, hajnalban gépfegyverekkel lőtték a serkei templomot órákon keresztül.⁴¹

⁴⁰ *TtREL*, I. 27. b. 8, Samu István levele a Gömöri Református Egyházmegye Esperesi Hivatalához, 1939. július 28.

⁴¹ *TtREL*, I. 27. b. 8, Zajdó László: Jelentés a 20 éves szenvedésekről a cseh

4.12. Kása Ferdinánd

Csongor község helyzete azért volt specifikus 1938 novemberében, mert körülötte az összes, tőle pár km-re lévő magyar falut megszállták a magyarok, csak ezt nem. 1939. március 15-ig ez a település Csehszlovákiában maradt. Pedig november 10-re fellobogóztatták az egész falut, és maga Kása ment át a szomszéd falvakba Csongor képviselőjében, hogy behívja a magyar katonákat oda is, de azok nem mentek, mondván, nem kaptak parancsot. A cseh katonaság és csendőrség november 12-én szállta meg újra a falut. A község házára hívták a tanítókat, a bírót, a lelkészt, és halálbüntetést helyeztek számukra kilátásba, ha a cseh katonákat bármilyen inzulturnak érné. Ezután éjszakánként zaklatták Kását és családját, házkutatásokat tartva, azzal vádolva őt, hogy fegyvereket, lőszeret rejteget. 1939. február 10-én egy őrnagy állított be Kásához nyolc csendőrrel, és hamis vádak alapján kikérdezték. Később, a felszabadulás után derült csak ki a csehek által véletlenül ott hagyott dokumentumokból, hogy március 18-ra tervezték Kása kivégzését, amiért állítólag összeköttetésben állt a magyar hadsereggel. A község azonban 1939. március 15-én felszabadult, így a kivégzés elmaradt.⁴²

4.13. Balogh Béla

Balogh Béla zápszonyi lelkész szintén az események sűrűjébe került a bécsi döntés következtében. A nyári általános mozgósítás után már 1938. szeptember 1-jén cseh katonaság szállta meg a falut, és itt állították fel helyőrségüket. A szabadcsapatokkal vívott harcok során sokukat hozták vissza holtan az összecsapásokból. A parancsnok dühében Baloghot vont felelősségre, mondván: ha még egy katonám meghal, önt teszem felelőssé, reggel falhoz állítatom és főbe lövöm. Balognak ezután több, mint három héten keresztül kétóránként jelentkeznie kellett a parancsnokságon, és szürkület után nem hagyhatta el a házat. Éjszakánként tankokkal és gépfegyverekkel őrizték a parókiát. Közben november 2-án megtörtént a bécsi döntés, és Balogh titokban elkezdett szervezkedni a cseh csapatok kivonulása utáni időszakra nézve. Megalakították a nemzeti tanácsot. Közben túszoikat hozták a zápszonyi iskola épületébe Mezőkaszonyról, és a környező településekről. Balogh ekkor is igyekezett lehetőségeihez képest rajtuk segíteni. Sikerült kijárnia, hogy az igen rossz egészségügyi állapotban lévő mezőkaszonyi lelkészt nála szállásolták el a parókián orvosi felügyelet alatt. A cseh csapatok végül november 9-én hajnalban hagyták el a falut.⁴³

5. Befejezés

Nyilvánvalóan sok nevet, sok gyülekezetet fel lehetne még itt sorolni. Listánk azonban a hely hiánya miatt nem lehet teljes. Úgy gondolom,

rabságban, 1939. július 28.

⁴² *TtREL*, I. 27. b. 8, Kása Ferdinánd levele Tárnok Gyulához, 1940. május 20.

⁴³ *TtREL*, I. 8. d. 24, Balogh Béla zápszonyi lelkész önéletrajza, 1942.

hogy ennyi is bőven elegendő ahhoz, hogy érzékeljük, milyen nehéz évek és évtizedek voltak a felvidéki és kárpátaljai magyar reformátusság számára a 20-30-as évek. Ha ezekhez hozzáadjuk még az 1940-es évek háborús megpróbáltatásait, majd az újabb nemzeti és vallási elnyomás négy évtizedét, igazán elcsodálkozhatunk, hogy ezek az egyháztestek ma is élnek, sőt virágoznak. Köszönhető ez nem utolsósorban az egyházukért, nemzetükért és hitükért minden szenvedést vállaló, és minden nehézségen és akadályon felülkerekedő, elkötelezett magyar református lelkészeknek.